

Eurodebatist Eesti meedias: probleemid ja osalejad

Mait Talts (RiTo 2), Eurouuringute Instituut

Eesti ajakirjanduse eurodiskursuse senistest uuringutest

Euroopa Liidu temaatika on Eesti meedias aktuaalne olnud üsnagi lühikest aega, mis pole esialgu võimaldanud teha kaugulelatuvaid üldistusi ja sügavamat teoreetilist analüüsi. Esimeseks "pääsukeseks" selles vallas tuleb siiski pidada Mart Raudsaare poolt läbi viidud uurimust, mille tulemused avaldati 1995. aastal ajakirjas "Akadeemia" (Raudsaar 1995). Paar aastat hiljem viidi toonase Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituudi Eurouuringute Keskuse² poolt läbi teine analoogilisi eesmäärke taotlev uurimus, mis püüdis vaadelda küsimusi ja probleemiasetusi, mis olid kesksed Eesti ajakirjanduslikus eurodiskussioonis vahetult enne Euroopa Komisjoni 1997. aasta suvist otsust (Talts, Kirch 1998). Suvel 2000 valmis Euroopa Komisjoni tellimusel firma Memo Consult poolt läbi viiduna Eesti ajakirjanduse eurodiskursuse kvantitatiivne kontentanalüüs, mille tulemused polnud käesoleva kirjutise käsikirja valmimise ajaks veel publitseeritud (vt Palk 2000).

Siinkohal võib tekkida küsimus, miks on ajakirjandus (laiemas mõistes meedia) Eesti eurodebati seisukohalt niivõrd oluline. Eeskätt seetõttu, et meedia poolt vahendatud kogemus – kuigi see pole tunnetuslikult nii mõjus kui vahetu kogemus – on oma haardeulatusest mahukas. Ajakirjandus lihtsalt jõuab sinna, kuhu isiklik kogemus kunagi ei jõua. Seetõttu ammutabki enamus inimestest oma teadmised ajakirjandusest ja kujundab selle põhjal oma isiklikud hoiakud. Vahetul kogemusel võib olla küll suurem argumendiväärtus, kuid enamasti puudutab see vaid väga üksikuid momente. Isiklikest kogemustest pole suuremat kasu ka siis, kui opereeritakse hüpoteetiliste ja tõenäosuslike suurustega. Paraku on põhimõtteline eurodiskussioon suurelt osalt just seda laadi spekulatiivne ettevõtmine.

Euroopa Liiduga seonduvalt peaks Eesti ajakirjandus suutma täita kaht põhilist funktsiooni. Esiteks, vahendama ELi arengutega seonduvaid uudised, filtreerides lakkamatust uudistevoost välja Eesti tuleviku seisukohalt olulisima teabe. Teiseks, toetama põhimõttelist ELi teemat diskussiooni. Kui esimese ülesandega on tulnud siiani põhimõtteliselt enamvähem toime (muidugi ei saa end ajakirjanduses ilmunud materjalide põhjal veel ELi spetsialistiks koolitada), siis kohaliku eurodebati arendamisel on Eesti ajakirjandus olnud üsna tagasihoidlik. Seda mitte professionaalse "suutmatuse", vaid eelkõige omaksvõetud hoiakute (eelarvamuste) tõttu.

Ka Eesti poliitilistel ringkondadel ja riigiorganitel (sealhulgas Riigikogul) lasub kohustus seista ELi ja Eesti eurointegratsiooniga seotud informatsiooni levitamise ning kohaliku eurodiskussiooni arendamise eest. Tegelikuses polegi see nii lihtne, kui esmapilgul näib. Ühelt poolt peaks Riigikogu liige edastama objektiivset informatsiooni ELiga ühinemise kõigi aspektide kohta, mis muudaksid valija teadlikuks oma vastutuse määra liitumist puudutava referendumi puhul. Teisalt on tal ka võimalus mõjutada debatti ja otsuseid (Savi 2000). Eurointegratsiooni aspektist vaadatuna on Eesti parlamendiliikme põhitöö suures osas

seotud paljusid tehnilisi üksikasju puudutava seadusandlike aktide ühtlustamisega. Seetõttu on ehk isegi mõistetav, miks on Riigikogu liikmete senine osalemine eurodebatis olnud oodatust tagasihoidlikum ja põhinenud suures osas üksikute parlamendiliikmete tegevusel. Kõige paremini on ELiga seonduva (ka selle negatiivsete või vähemalt esialgu ebasoovitavate aspektide) valgustamisel suutnud toime tulla Riigikogu liige Kristiina Ojuland.

Loomulikult ei suuda käesolev töö kajastada kogu Eesti eurodebatiga seonduvat probleemideringi. Olen püüdnud vaadelda, milles seisnevad Eesti eurodiskussiooni põhiprobleemid ja milline võiks olla ajakirjanduse roll selles. Kirjutise peamiseks eesmärgiks ongi pakkuda pigem mõtteainet ning tõstatada mõningaid põhimõttelisi küsimusi, millele vastuste leidmine peaks kuuluma eeskätt Eesti ajakirjanduse ja poliitilise eliidi kompetentsi³.

Taustandmeid sotsioloogilistest uuringutest

Nii ajakirjandusliku kui ka mitteformaalse, meediakanalitest sõltumatu eurodebati peamiseks eesmärgiks on anda inimestele mõtlemisainet Euroopa Liidu suhtes isikliku otsuse tegemiseks. Juba mitmeid aastaid on avaliku arvamuse dünaamikat neis küsimustes püütud jälgida. Erinevate institutsioonide (Saar Poll, AS EMOR, Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituudi Eurouuringute Keskus) poolt läbiviidud küsitluste andmetel on Euroopa Liidu toetajate arv Eesti kodanike seas teiste Kesk- ja Ida-Euroopa kandidaatmaadega võrreldes madal (kõikudes 30–40% vahel), kuid siiski pidevalt kõrgem kui veendunud ELi vastaste arv (olles tavaliselt vahemikus 15–25%). Eesti probleemiks on seni olnud nende inimeste suur osakaal (enamasti ligi pooled), kes pole oma isiklikku seisukohta ELi küsimuses veel formuleerinud. Seda kategooriat võibki pidada Eesti eurodebati peamiseks sihtgrupiks, sest nende inimeste arv, kes on kindlalt otsustanud euroreferendumist mitte osa võtta, pole esialgu kuigi suur.

Saar Polli viimase (2000. aasta mais läbiviidud) küsitluse tulemuste põhjal oli 34% valimisõiguslikest Eesti kodanikest ELiga ühinemise poolt, 26% vastu, 32% ei olnud oma isiklikku eelistust veel määratlenud ning ainult 8% vastanutest olid kindlad, et nad ei kavatse referendumil osaleda (Koppel 2000)⁴. Samal ajal mõnevõrra erineva meetodikaga läbi viidud EMORi uuringu andmetel oli pooldajaid 49 ja vastaseid 41%. Kui aga arvestada ainult kindlate pooldajate ning vastastega, on need arvud vastavalt 21 ja 19% (Voog, Liiv 2000). Viimaste aastate üldiseks arengutrendiks on olnud siiski kahtlejate osakaalu aeglane vähenemine ning samaaegne pooldajate ja vastaste osakaalu tõus, kusjuures vastaste arv on kasvanud veidi kiiremini kui pooldajate hulk. Säärane oli ka avaliku arvamuse areng Soomes, kus alates eurodebati käivitumisest vähenes pidevalt kõhklejate arv, kasvatades peamiselt vastaste ridu (Haikonen 1999). Lühemaajalised kõikumised pole neid arengutrende suutnud kuigi palju mõjutada.

ELi teemaliste küsitluste puhul on järjekindlalt ilmnenu järgmised tendentsid. Esiteks, Eesti muulaste suhtumine ELi on eestlaste suhtumisest mõnevõrra positiivsem (Kirch jt 1998, 59). Arvestades muulaste selgelt positiivsemat suhtumist, on püütud isegi vihjata võimalusele, et Eesti euroreferendumil võivad nende hääled osutada otsustavaks (Rosimannus 2000 a, 2000 b). Teiseks, ka Eesti poliitilise eliidi seas on pooldajaid tunduvalt enam kui tavakodanike hulgas (Ruutsoo, Kirch 1998, 165). Kuid samal ajal ilmneb mõneti ootamatu tendents:

Interneti lehekülgedel avatud interaktiivsete küsitluste andmete põhjal on aktiivsete arvutikasutajate seas ELi vastaseid veidi rohkem kui pooldajaid, mis annab tunnistust sellest, et euroskeptilised meeleolud on teatud osa nooremate ja edukamate inimeste (nimetagem neid tinglikult arvutikasutajate subkultuuriks) seas võrdlemisi laialt levinud⁵. Tegelikult esindab see sotsiaalne grupp ühiskonnast vaid teatud segmenti ning eelpooltoodud andmete põhjal ei saa teha kaugeleulatuvaid järeldusi, kuigi Eesti ajakirjandus on mõnikord seda püüdnud teha.

Eesti senisest ajakirjanduslikust eurodebatist

Püüaksime vaadelda lähemalt küsimust, mis siis õigupoolest on Eesti eurodebatist objekt. Eesti ühiskond peab lähiaegadel leidma vastuse kahele põhimõttelisele küsimusele. Esiteks, kas Eesti peaks ühinema ELiga. Teiseks, mida kujutab endast see Euroopa Liit, millega Eesti tõenäoliselt lähitulevikus ühineb, ja mida see ühinemine Eestile toob. Kõik ülejäänud küsimused seostuvad suurelt osalt mainitud kahe põhimõttelise küsimusega. Kui esimese põhiküsimuse puhul valitseb mõningane lootus, et suur osa inimestest on hiljemalt referendum toimumise hetkeks suutnud leida enda jaoks vastuse, siis teine küsimus peakski jääma eelkõige spetsialistide pärusmaaks. Samas pakub just see küsimus lõputuid võimalusi ja ainet spekulatsioonideks, mis moodustavadki eurodiskussiooni põhisisu. Ülejäänud Eesti ja ELi suhetega seotud küsimused on oma põhiolemuselt pigem tehnilised (Kas Eesti suudab täita kõiki ELi poolseid nõudmisi? Millal võetakse Eesti vastu ELi liikmeks? Kas Eestil on reaalselt võimalust EList välja astuda?), kuid aegajalt kerkivad needki põhiküsimuste poolt loodud kontekstis esile.

On üsna loomulik, et viimastel aastatel on järjest sagedamini hakatud esile tooma Eesti ELiga ühinemise praktilisi aspekte. Samas on mõnikord ka hoiatatud, et väga konkreetsete ja argipäevaste küsimuste esilekerkimine võib viia eurodiskussiooni trivialiseerumiseni (n-ö "või ja leiva" tasemele), mistõttu põhimõttelise tähtsusega küsimused nihkuvad paratamatult tahaplaanile (Bahovski 1998). Kuid tegelikult ei maksaks unustada ka tõsiasja, et konkreetse inimese referendumitsuse taga on hulk vastuseid üsna konkreetsetele küsimustele.

Eesti ajakirjandusliku eurodiskussiooni varasemal perioodil on liitumise pooltargumentidena väidetud, et ühinemine peaks Eestile kindlustama (Talts, Kirch 1998):

- 1) majandusliku arengu (nii uute turgude avanemise kui ka investeeringute mahu suurenemise kaudu);
- 2) sõjalise ja välispoliitilise julgeoleku tugevnemise;
- 3) ELi sotsiaal- ja regionaalpoliitika laienemise;
- 4) liikumisvabaduse ja võimaluse leida tööd teistes ELi maades;
- 5) mittekodanike olukorra paranemise ning eestlaste ja venelaste suhete üldise paranemise;
- 6) Eesti rahvusvahelise olukorra paranemise, eriti suhetes Venemaaga;

7) *last, not least*: Eesti ajaloolise Euroopa kultuuriruumiga taasühinemise lõpuleviimise.

Praeguseks ajaks pole selles skaalas väga olulisi muutusi toimunud. Ühiskondliku teadvuse areng on jõudnud sinnamaale, et kaitsepoliitilised põhjused on nihkumas tahaplaanile. Majanduslike küsimuste osas on hakatud enam tähelepanu pöörama uutele aspektidele (näiteks sellele, et mõningate majandusharude puhul võib liitumine kaasa tuua ka negatiivseid tagajärgi). Lähitulevikku silmas pidades võib lisaks sellele prognoosida suuremat tähelepanu ELi praktikale sotsiaalküsimustes. Euroopa sotsiaal- ja majanduspoliitika üheks eesmärgiks on kujunenud lähtumine sidusa ühiskonna mudelist, mille puhul sotsiaalprobleemide lahendamine ei tohiks muutuda takistuseks majanduskasvule, ja vastupidi (Leppik 1999). Nii majanduslike kui ka sotsiaalsete küsimuste puhul (Euroopa maksu-, raha- ja finantspoliitika ning näiteks tarbijakaitse või sotsiaalkindlustuse tulevik) võib oodata senisest suuremat diferentseeritust. Igal juhul peaks sellega kaasnema ka senisest üksikasjalisem argumentatsioon. Lähenedes ELile nähakse euroopaliku poliitilise kultuuri laienemist siinsele poliitikamaastikule, mis peaks ära hoidma tagasilöögid demokraatia arengus ja sisemist julgeolekut ohustavad konfliktid (Saarts 2000).

Laiendamise vastuargumentidena on skeptikud Eesti ajakirjanduses esitanud väiteid, et liitumisega seoses (Talts, Kirch 1998):

- 1) väheneb Eesti rahvuslik suveräänsus;
- 2) suureneb bürokraatia võim ning aeglustub otsusetegemise mehhanism;
- 3) kasvavad hinnad, üldine maksukoormus ning tööpuudus – sellest tulenevalt rakendub Eesti majanduse võimalusi ületav sotsiaalpoliitika;
- 4) kahjustub Eesti kultuuriline identiteet;
- 5) käivituvad Eestile ebasoodsad demograafilised arengud (eeldatav immigratsioon uutest Euroopa Liidu liikmesriikidest – “ajude väljavool”);
- 6) kannatab Eesti põllumajandus.

Eeltoodud väiteid lähemalt vaadeldes märkame, et mõned neist on ilmselt ülehinnatud (näiteks oht Eesti kultuurilisele identiteedile), või kajastuvad neis pigem levitatavad müüdid kui adekvaatne hinnang olukorrale (oht põllumajandusele). Vastupidi: vähehaaval on hakanud levima arusaam, et ELi kuulumine võib hoopis nõrgendada ameerikalike kultuurimõjude domineerimist ning soodustada kultuuri- ja informatsioonivahetust teiste Euroopa maadega (Trass 1999). Vahepealsel perioodil on Eesti tööpuudus märkamatuks kasvanud kõrgemaks ELi keskmisest ning seegi argument lihtsalt ära langenud. Raskuspunktide ümberpaigutust võib prognoosida ka eeldatavalt negatiivsete tagajärgede puhul, näiteks võimalike demograafiliste arengute puhul. Ilmselt tuleb nõustuda Paavo Palgiga, kes väidab, et reaalsete võimaluste valguses tunduvad jutud teistest maadest Eestisse ümberasuvatest mustanahalistest ja Kaukaasia rassist inimestest ilmsete liialdustena. Tegelikult on Eesti ELiga ühinemise peamiseks ohuks just “ajude väljavool” (Palk

1999 c; Palk 2000). Eesti ajakirjandust on süüdistatud sellekski, et kergekäeliselt on käibele lastud terve rida asjatundmatuid müüte, näiteks eurostandarditest ja –normidest, mis aitavad samuti kujundada skeptilist hoiakut (Rammo 1998).

Oht loovutada oluline osa Eesti rahvuslikust suveräänsusest, mis põhiseaduse § 1 järgi on aegumatu ja võõrandamatu, ning bürokraatia vaieldamatu vohamine ELis on jäänud siiani, mõneti põhjendatultki, Eesti euroskeptikute põhiarsenaliks. Lisandunud on vaid kaubandusbarjäärid suhtlemisel kolmandate riikidega ning ebaselgus EList väljaastumise küsimuses (Kulbok 1999 b). Just viimane, mis on küllaltki põhimõtteline küsimus, võib lähitulevikus tõusta üheks euroskeptikute lemmikargumendiks. Eesti ajakirjanduses on seni ebapiisavat kajastamist leidnud ka ELi looduskaitse- ja keskkonnapoliitika ning kuritegevuse leviku ja selle vastu suunatud piireületava koostöö temaatika, aga ka teised küsimused, mis sõltuvalt kontekstist võivad olla nii liitumise poolt- kui vastuargumentideks.

Siiaamaani on eurooptimistid püüdnud leida peamiselt sääraseid argumente, mis peaksid olema justkui universaalsed. Seejuures pole täiel määral mõistetud küllaltki lihtsat tõsiasja, et erinevatel sotsiaalsetel rühmadel on ELiga seonduvalt erinev “agenda”. Mingil määral on seda mõistnud aga ELi vastased, kes on oma vaadete levitamisel rakendanud juba veidi diferentseeritumat strateegiat, keskendudes küll peamiselt põllumeestele ja pensionäridele kui sotsiaalsete muutuste ajajärgul kõige enam löögi alla sattunud gruppidele.

Eesti eurodebati peamised probleemid

Eesti eurodebati krooniliseks probleemiks on kujunenud adekvaatse informatsiooni nappus. Nii näiteks väitis 1998. aasta Eurobaromeetri küsitluse põhjal 73% Eesti elanikest, et neil on liialt vähe informatsiooni, tegemaks selget otsust liitumise suhtes (Saar 1999 b, 55). Seejuures on vajalikke inforessursse ilmselt piisavalt, kuid nendes orienteerumine on juba praeguseks muutunud omaette probleemiks. Eurodebati edenedes võib prognoosida isegi säärase infokriisi olulist süvenemist. Nii näiteks pidas 1992. aasta kevadel kaks kolmandikku soomlastest end ELi küsimustes piisavalt informeerituks, kuid 1997. aasta sügiseks oli nende arv langenud alla 30% (Ekholm 1998, 49).

ELi alane informeeritus on paratamatult fragmentaarne, põhinedes üksikutel faktidel ja faktikestel, mis paljudel juhtudel ei moodusta terviklikumat pilti (Kirch jt 1998 b, 130). Olukorda komplitseerib seegi, et tavainimesel on raske, kui isegi mitte võimatu, jälgida kõike ELiga seonduvat (eriti selles osas, mis puudutab ELi institutsionaalset reformi). Ühe 1997. aasta lõpul läbiviidud uuringu tulemuste kohaselt väitis vaid 36% küsitletutest, et nad on suutnud jälgida ELi teemalist diskussiooni ajakirjanduses (Ruutsoo jt 1998, 19). Mõningatel juhtudel ilmnevad selged vastuolud subjektiivse ja reaalse informeerituse vahel. Paljude küsimuste puhul arvavad inimesed ekslikult, justkui oleks nad piisavalt informeeritud, kuigi tegelikult on infovaakum täidetud ebapiisaval alginformatsioonil põhineva propagandistliku müraga. Üheks sääraseks küsimuseks on kujunenud Eesti inimeste suhtumine ELi üldisesse põllumajanduspoliitikasse (vt Simpson 1999), mis on tegelikult ka spetsialistide jaoks paras pähkel.

Lisaks adekvaatse ja piisava informatsiooni nappusele on Eesti eurodiskussiooni väljakujunemist pidurdanud ka asjaolu, et paljudes küsimustes asuvad vaidlejad tinglikult "samal pool barrikaadi" (Kändler 1997). Eestis puuduvad laienemisest selgelt ohustatud kesksed majandusharud, nagu Norras kalandus ja vaalapüük, või privilegeeritud sotsiaalsed grupid, nagu põllumehed Soomes. Paljudel juhtudel pole õnnestunud vaidlussituatsiooni isegi kunstlikult tekitada, mistõttu mitmed olulised küsimused on jäänud väärilise tähelepanuta. Samal ajal on üksikud häälekad Eesti euroskeptikud tõstatanud eurodebati arendamise ettekäändel mõningaid küsimusi, mille tähtsus riigi ja tavakodanike seisukohast on üsnagi küsitav.

Eesti eurodiskussiooni põhiprobleemiks on peetud sedagi, justkui puuduks diskussiooni objekt. Paljudele näib, et küsimus on niikuinii poliitilise eliidi poolt üheselt otsustatud, ning lahtine on vaid liitumise konkreetne aeg. Alles diskussioon euro ennetähtaegse kasutusevõtu suhtes tõi päevakorda küsimuse Eesti reaalsest valmisolekust ühepoolseteks sammudeks ELi suunal (vt Kraft 2000; Soosaar 2000). Samas on Eesti tavakodanike ootused poliitilise eliidi taotlustest erinevad. Õigustatult on juhitud tähelepanu asjaolule, et mõningatel juhtudel on tavakodanikud põhimõtteliselt nõus järeleandmistega ELile just nendes valdkondades, mida poliitikud peavad Eesti liikmeksastumisel takistavateks faktoriteks, näiteks keskkonnakaitse ja sotsiaalhoolekanne (Kändler 1997). Arusaamatusi tekitab ka Eesti rahvuslike huvide ajaline muutlikkus, mistõttu teiseneb ka Eesti liitumisläbirääkimiste kontekst (Bahovski 2000).

Mõnikord on püütud väita sedagi, et enamiku Eesti elanike jaoks on EL "ajaliselt kauge" teema. Liitumine aastal 2003–2006 (pigem siiski 2005–2007) on nii tavaeestlase kui ka siin tegutseva äriemehe jaoks kauge tulevik, mida ei suudeta praegu adekvaatselt tunnetada (Simpson 1999). On ju Eesti elanikel kombeks teha plaane maksimaalselt aastaks ette (Saar 1999 a). Eesti eurodebati elavnemist on aga kindlasti oodata lähimas tulevikus, kui algab ametlik kampaania ELiga ühinemise küsimustes. Ent praegu pole kuigi selge veel isegi see, kuidas formuleeritakse referendumide konkreetne küsimus. Ka teiste maade euroreferendumite puhul on olnud kaalumisel erinevad, mõnikord ka teatavat tagamõtet kajastavad variandid (Bahovski 1998).

Eesti eurodebati "osapooled"

ELi küsimustes on Eesti peamised poliitilised jõud näidanud üles harvaesinevat üksmeelsust. Parlamendis esindatud jõudude seas pole ühtki, kes vastandaks end selgelt Eesti suundumustele. Samas peab mõnma, et teatavat mõõdukat skeptitsismi on erinevatel põhjustel viljelenud mõned Reformierakonna poliitikud (vt Ojuland 1998 a, 1998 b, 1998 c, 1998 d, Kallas 1999; Maripuu 2000; Gräzin 2000), aga ka näiteks nende peamine poliitiline oponent Edgar Savisaar (Savisaar 1999 a, 1999 b, 1999 c). Reformierakonda näib ELi puhul kõige enam häirivat kõrgetele maksudele toetuv sotsiaalpoliitika, Savisaart seevastu väidetavalt Eesti ametnikkonna tingimusteta allumine ELi nõudmistele. Samas pole kumbki poliitiline jõud kahelnud Eesti ELi astumise vajalikkuses. Säärase mõõduka euroskeptitsismi manifesteerimise eesmärgiks võib olla lihtsalt populaarsuse võitmine, eriti kui arvestada euroskeptiliste meeleolude küllaltki laia levikut. Samasse kategooriasse kuuluvad ka maaparteid, kes on loonud tugeva stereotüübi EList kui Eesti põllumajanduse väljasuretajast.

See pole aga neid poliitilisi jõude otseselt Euroopa Liidu vastaste leeri viinud (Reiljan 1999 a, 1999 b). Tegelikult peaks säärane "flirtimine" euroskeptitsismiga tegema murelikuks tõsisemaid eurooptimiste.

Samal ajal on Eestis viimaste aastate jooksul paaril korral püütud luua ka valitsusväliseid liitumist toetavaid organisatsioone. Nii näiteks loodi kahe aasta eest mittetulundusühing "Eesti Euroopa Liikumine" (vt Soosaar 1998), mis esimeste uudiskünnist ületavate avalike üritusteni jõudis alles käesoleva aasta kevadeks. Hoolimata säärase organisatsioonide suhteliselt madalast efektiivsusest ja nende suhtes paratamatult valitsevatest eelarvamustest, näib nende tegevus vajalik olevat uudiskünnise regulaarsel alandamisel Euroopa Liiduga seotud teabe suhtes. Selliste liikumiste osa hinnangute lõplikul väljakujundamisel on aga ilmselt oodatust madalam. Soomes läbiviidud küsitluste põhjal väitis ainult 5–10% küsitletutest, et nad on omandanud oma teadmised ELi kohta säärase organisatsiooni kaudu (Martikainen 1998, 44).

Järgnevalt vaatleksime lähemalt, mida kujutavad endast Eesti euroskeptikud. Kõigepealt tuleks teha põhimõttelist vahet ELi veendunud vastaste ehk europessimistide ning mõõdukate euroskeptikute vahel. Viimaste hulka kuuluvad mitmed literaadid, nagu Jaan Kaplinski ja Tõnu Õnnepalu, aga ka eelpoolmainitud poliitikategelased. Säärases skeptitsismis võib näha ka lihtsalt Euroopale iseloomuliku dialoogilise traditsiooni jätkamist (vt Kivimäe 1998). Nii mõnedki mõõdukatest euroskeptikutest on tunnistanud, et reaalses valikusituatsioonis hääletaksid nad pragmaatilistel kaalutlustel ikkagi Eesti ELi astumise poolt. Tegelikult on kultuurilisel euroskeptitsismil Eestis võrdlemisi pikk ajalugu ning väljakujunenud traditsioonid, mis seotud oma kultuurilise iseolemise otsingutega (Kivimäe 1998, 146–149).

Argipäevasemal tasandil võib tänapäeva Eesti euroskeptitsismis suurelt osalt näha ka üldise poliitikavastasuse kajastusi. Paljude meelest on kõik, mida üritab ette võtta Eesti poliitiline establishment, üsna kahtlase väärtusega (sealhulgas ka Eesti lähendamine ELile). Vastumeelsust aitab omal kombel süvendada seegi, et sisepoliitiliselt ebapopulaarseid otsuseid püütakse tihti põhjendada ELi poolse survega. Samas on säärane hoiak siiski üsna passiivne ning avaldub eelkõige valimistest kõrvalejäämises. Seetõttu on mõneti loomulik, et eurovastastel pole õnnestunud mobiliseerida hulki ning mõjusat kampaaniat üles ehitada.

Eesti reaalses poliitilises süsteemis toimivate (parlamendis esindatud) parteide seas pole paraku ühtki tõsisemalt võetavat ELi vastaselt meelestatud jõudu. Euroskeptikud (õigupoolest europessimistid) esindavad parlamendiväliseid jõude, kel pole vähemalt esialgu erilist lootust pääseda parlamenti. Teoreetiliselt võiks nende pääs Riigikokku ju isegi mõeldav olla – kui mõnel selgelt ELi vastasel erakonnal õnnestuks enda poole võita kasvõi kolmandik vastaste häältest. Kuid eelpoolmainitud põhjusel tundub see siiski sama ebatõenäoline nagu asjaolugi, et just ELi küsimus kujuneb üheks valimiste võtmeküsimuseks.

ELi vastaste suurimaks probleemiks on organisatsiooniline ja ideeline hajutatus. Tegelikult on hajutatud ka ELi vastaste liikumiste potentsiaalne sotsiaalne baas. Säärane olukord on ajendanud peaminister Mart Laari tulema välja mõttega toetada riiklikult eurovastaseid (Laar

2000). Sellele järgnenud esialgses rahaeraldamise katses on käremeelsed euroskeptikud jõudnud näha juba teatavat silmakirjalikkust ja eesmärki arendada debatti eurooptimistidele sobivate oponentidega (Kulbok 2000).

Eesti euroskeptikute tegevus pole siiani olnud eriti tulemusrikas. Minevikunostalgiast kantud jüriöölaste üleskutse kukkus kiiresti läbi. Jaanus Raidali loodud ELi vastaste loosungite all välja tulnud Tuleviku Eesti Erakond ei ületanud 1995. aastal 5% künnist, lõhenes 1998. aasta lõpul ega osalenud seetõttu 1999. aasta Riigikogu valimistel. Viimastel aastatel on püütud korduvalt luua teisigi poliitilisi organisatsioone, mis on püüdnud end profileerida ELi vastastena, kuid need on jäänud tavaliselt sedavõrd marginaalseteks⁶, et pole suutnud täita isegi survegrupi funktsioone. Euroskeptikute mainet kahjustab seegi, et nendega püüavad solidariseeruda teised marginaalsed, madala sotsiaalse renomeega rühmad ja isikud, nagu “prohvet” Priscilla Mändmets (vt Kivi 1998). Üheks viimase aja tõsisemaks ettevõtmiseks euroskeptikute ridade koondamisel tuleb pidada Kristliku Rahvapartei loomist, mis püüab hõivata Tuleviku Eesti Erakonnast vabaksjäänud “ökonišši” ning profileeruda just ELi vastasuse kaudu (vt Tõniste 2000).

Omaette nähtuseks on kujunemas aeg-ajalt aktiveeruv “ühemehe eurodesintegratsioonibüroo” (vt Kulbok 1999 a) Kalle Kulboki näol. Kulbok on teatavasti Eesti Euroskeptise kodulehekülje⁷ autor, kellel oli 1999. aasta suvel-sügisel “Sõnumilehes” kord nädalas ilmuv rubriik “Skeptiku vaatenurk”. Selles rubriigis õnnestus tal tekitada poleemika Euroopa Liidu Infosekretariaadi pressinõuniku Paavo Palgiga, mille käigus tõstatati mõningaid seni tagaplaanil olnud põhimõttelisi küsimusi (Euroopa Liidust väljaastumisega seotud juriidilised küsimused, toetuste ülemmäär jne.) (vt Kulbok 1999 b, 1999 c; Palk 1999 a, 1999 b). See näitab veel kord, et eurooptimistid ei tohiks karta oponentidega vaidlusse laskumist, sest see võimaldab neil välja tuua teemasid, millele pole seni piisavalt tähelepanu pööratud, ning selgemini formuleerida oma seisukohti.

Eesti eurodebatis osalejate tüpoloogia

Seega tegutsevad ELi suunal üsna erineva tausta ja taotlustega inimesed, kes üritavad aeg-ajalt oma sõna sekka öelda ka kohalikus eurodebatis. Mõningatele varasematele sellesuunalistele mõttearendustele (Kirch jt 1998 c, 23–24; Enn 1998) toetudes olen püüdnud luua Eesti poliitilise eliidi esindajate tüpoloogilise skaala, võttes aluseks suhtumise ELi ja Eesti võimaliku positsiooni liitumisprotsessis:

Eurofundamentalist (euroabsolutist) – eurofundamentalisti arvates on Brüsseli ettekirjutused täitmiseks. Seetõttu on Eestis otstarbekam rakendada Euroopa seadusi ja direktiive kasvõi üksnes selleks, et vältida asjatuid sekeldusi. Esilekerkivate probleemide tagamaadele eurofundamentalist eriti ei mõtle. Eurofundamentalistide hulka kuulub osa poliitikuid ja ametnikke, nende arv väheneb siiski pidevalt.

Euroratsionalist – eelmisest tüübist märksa arukam. Euroratsionalist püüab võrrelda Eesti ELi kuulumise negatiivseid ja positiivseid tagajärgi (costs and benefits), olles siiski veendunud, et positiivsed tagajärjed kaaluvad üles negatiivse. Euroratsionalist otsib teid ja võimalusi liitu kuulumise negatiivsete tagajärgede “pehmendamiseks”. Seda rühma võiks nimetada ka

“möödukateks eurooptimistideks”. Siia kuulub oluline osa Eesti poliitikutest, kes ise nimetavad end tihtipeale ka eurorealistideks.

Euroinstrumentalist (eurokonstruktivist) – euroinstrumentalisti arvates astub Eesti ELi eelkõige selleks, et ajada “oma asja”. Kuna see on kohati küllaltki keeruline, siis otsib ta selleks uusi võimalusi ja teid, püüab paremini tundma õppida ELi ja sealseid mehhanisme. Ideaalis peaks sellesse kategooriasse kuuluma valdav enamus poliitikuid ja riigiametnikke.

Möödukas euroskeptik – möödukate euroskeptikute hulka peaks kuuluma lai skaala inimesi tavakodanikest tipp–poliitikuteni. Mööduka euroskeptiku arvates ootab Eestit ELis palju ebameeldivaid üllatusi. Sellest hoolimata peab möödukas euroskeptik Eesti liitumist möödapääsmatuks ning on teatud tingimustel nõus selle poolt hääletama. Sellesse kategooriasse peaks ideaaljuhul kuuluma ka enamik nn sõltumatuid eksperte.

Europessimist – europessimistideks tuleks tegelikult nimetada enamikku end avalikult euroskeptikuteks nimetavatest inimestest. Europessimist on veendunud, et Eestil ei ole ELilt midagi head oodata. Kohati on ta valmis oma veendumusi häälekalt kuulutama, kuid samas ka osalema asjalikus vaidluses eurooptimistidega.

Euronihilist on ELi kirglik vastane. Püüab Eesti astumist ELi takistada sedavõrd kirglikult, et teda süüdistatakse mõnikord otseses obstruktsioonis ning lähtumises ühe naaberriigi huvidest. Eesti tingimustes on euronihilist tavaliselt “üksik hunt”, st hoiab teadlikult kõrvale isegi euroskeptikute ühendustest.

Seitsmendaks ja küllaltki suure grupina võiks käsitleda inimesi (tinglikult *euroignorante*), kellele ei lähe arutus ELi plussidest ja miinustest ning Eesti võimalikust euroliitu kuulumisest/mittekuulumisest suuremat korda. Arusaadavalt ei osale euroignorandid Eesti eurodebatis, liiatigi kui enamik eurodebatis kasutuselolevatest poolt- ja vastuargumentidest ei suuda neid kõita ning omab nende silmis üksnes propagandistlikku väärtust. Eesti eurodebati põhiraskust kannavad peamiselt euroratsionalistid ja möödukad euroskeptikud, diskussioonile annavad värvi ka üksikud häälekad europessimistid. Euroinstrumentalistid eelistavad tavaliselt tegutseda “kulisside taga” ega ole eriti huvitatud oma aja raiskamisest vaidlustele inimestega, kes ei jaga nende põhimõtteid. Samas omavad nad ilmselt kõige enam autentset informatsiooni ELi reaalse tegevuse kohta.

Ajakirjanduse rollist Eesti eurodebatis

Eesti ajakirjandusel on kohalikus eurodebatis olnud täita peamiselt informatsiooni erapooletu vahendaja ning infokanali pakkuja roll. Eesti ajakirjandusväljaanded on püüdnud piirduda vahendaja rolliga ning hoida põhimõttelises eurodiskussioonis rõhutatult erapooletut positsiooni (olles siiski liitumise suhtes möödukalt positiivsel seisukohal). Erandiks on olnud ajalehe Äripäev toimetus, kes on üritanud mõnikord loiuvoitu dialoogi veidi provokatiivsete meetoditega elavdada (Talts 1997). Mõnikord on Äripäeva toimetus püüdnud muuta ka oma varasemaid seisukohti, näiteks euro kasutuselevõtu küsimuses (vt Äripäev 1999; Äripäev 2000). Teistest väljaannetest on Sõnumileht (nii enne kui pärast omanikeringi ja lehe üldise suuna muutumist) andnud oma veerge mõjukamate

euroskeptikute kasutusse, kuid see on tingitud pigem lehe taotlusest olla igas suunas avatud arvamuste foorum kui toimetuse teadlikust sümpaatiast euroskeptikute suhtes. Arvamuskülgede avatus on loonudki praeguse olukorra, mil Eesti meedias prevaleerib mõningane negatiivsus ELi suhtes (Palk 2000).

Tegelikult peetakse Eesti meedias teatava sõltumatuse rõhutamist heaks tooniks ning usaldatavuse vältimatuks eeltingimuseks paljude teistegi poliitilist kaalu omavate küsimuste puhul. Muias on aga meediaväljaanded võtnud ELi suhtes tavaliselt selgema seisukoha. Soomes näiteks deklareeris üks sealseid juhtivaid, sisuliselt monopolistaatuses ajaleht Helsingin Sanomat vahetult enne euroreferendumit, et on Soome ELiga ühinemise poolt. Ka varajasemal perioodil oli lehe sümpaatiat üsna ilmne (Mörä 1995).

Siinkohal võiks tõstatada küsimuse, kas Eesti meediakanalid ja/või ajakirjanikud peaksid võtma selgema seisukoha või omandama muul moel aktiivsema positsiooni Eesti liitumise küsimustes, et tavapärase, üsna igava ja sügavamalt läbimõtestamata uudistevoo edastamine ei kujuneks rutiiniks, mis ei suuda infotarbijat kuigivõrd köita. Eesti valitsusel ja teistel ametlikel struktuuridel lasub kohustus pidada kinni erapooletuse ja tasakaalustatuse põhimõtetest ELiga seotud informatsiooni levitamisel. Ajakirjanike senisest julgem isikliku seisukoha väljaütlemine võimaldaks diskussiooni kaasata spetsialiste, kes vastasel korral jääksid kõrvalvaatajaiks. Nii saaks avalikkuse huvisfääri tuua uusi fakte ja aspekte, mis muidu jääksid kahe silma vahele. Olukorras, kus Eesti meediat mõjutavad eelkõige turujõud, valitseb oht, et paljud sotsiaalselt olulised teemad jäävad kõrvale ajakirjanduse vaateväljalt (Vihalemm jt 1997, 239–240).

Ka isiklikul tasandil on Eesti ajakirjanikud näinud seni oma peamise ülesandena Euroopa Liidus ning Eesti ja ELi suhetes asetleidva erapooletu valgustamist nii positiivsetest kui ka negatiivsetest aspektidest. Eesti ajakirjanikud näivad arvavat, et kui üllitada aeg-ajalt mõned ELi teemalised lisalehed või vahelehed, mille jaoks tellitakse spetsialistidelt artikleid, on sellega otsese informeerimise kohustus täidetud. Erandiks on osutunud Postimehe ajakirjanik Priit Pullerits oma üsna järjekindlalt väljendatud isikliku skepsisega ELi suhtes. Ta on kritiseerinud regionaalset protektsionismi ning vastandanud Euroopa majanduspoliitikat Ameerika sotsiaalmajanduslikule mudelile (vt Pullerits 1998 a, 1998 b, 1999). Loomulikult on säärase selge isikliku seisukoha väljendamine leidnud tunduvalt suuremat vastukaja kui teadlikult madala profiili hoidmine.

Teatavasti on eurodebatt kõigi kandidaatriikide puhul kulmineerunud vahetult enne referendumit ELiga ühinemiseks. Säärase asjade käiguga tuleks arvestada ka Eesti puhul. Soomes on sealset, aastatel 1992–1994 asetleidnud ajakirjanduslikku eurokampaaniat uurinud Tuomo Mörä, kes kaitses möödunud aastal oma vastavateemalist väitekirja (Mörä 1999). Teda huvitas eelkõige küsimus, miks Soome ajakirjandus tervikuna osutus nii ühemõtteliselt soosivaks ELi liitumise suhtes, kuigi suurem osa ajakirjanikke pidas erapooletust lahutamatuks osaks oma professionaalsusest. Positiivne suhtumine oli sedavõrd valdav, et mõned liitumise vastased tulid välja isegi süüdistustega, nagu oleks Soome ajakirjandus olnud europositivistliku võimuladviku poolt ära ostetud.

Tuomo Mörä on oma töös skeptiline kõikvõimalike konspiratsiooniteooriate suhtes. Ajakirjanike süvaintervjuude analüüsil jõuab ta küllaltki lihtsatele ja mõnes mõttes ka paradoksaalsetele järeldustele. Enamik tema poolt intervjuueeritud Soome ajakirjanikke tunnistas, et olles isiklikult liitumise poolt, püüdsid nad siiski säilitada erapooletust kampaania ajakirjanduslikul valgustamisel. Hoolimata teadlikust püüdest säilitada neutraalsus, tunnistas enamus ajakirjanikest siiski, et nende isiklikud sümpaatiad ning toimetuste töörutiinist tulenevad pehmed survefaktorid ajendasid neid valida intervjuueeritavaid pigem eurosõbraliku võimuliidi kui vastaste hulgast. Vastaseid peeti ka Soomes pigem marginaalideks, kelle käest pole võimalik saada laienemisplaane puudutavat “siseringi” informatsiooni, mida näisid valdavat liitumist pooldavad võimuliidi esindajad.

Kokkuvõtteks võib tõdeda, et Eesti eurodebati põhiprobleemiks on selle vähene atraktiivsus, mis on omakorda tingitud selle vähesest haakumisest tavakodanike probleemideringiga. Seetõttu tundub, et Eesti eurodebati elavdamisel võiks abiks olla kasvõi senisest julgemate tulevikustsenaariumitega esinemine ja/või ajakirjanike isiklike eelistuste senisest suurem esiletoomine. See sõltub osalt ajakirjanike isiklikust tahtest, kuid veelgi olulisemal määral toimetuste üldisest hoiakust, mille kohaselt on seni erapooletus ja usaldusväärsus tunnistanud peaaegu sünonüümideks. Samas tundub, et mõnikord võiks informatsiooni vastuvõttu soodustava psühholoogilise läheduse (vt Lauristin, Vihalemm 1977, 57–58) loomiseks mõelda isegi ebatraditsiooniliste infoedastuse võimaluste kasutuselevõtmisele. Soome televisioonis näidati vahetult enne sealset euroreferendumit seebiooperit “Metsolat” (“Metsolad”), milles püüti lihtsas vormis selgitada ELi mõju Soome tavakodanike igapäevaelule (Reimaa 1998, 7). Ka Eesti ajakirjanike mõte võiks mõnikord liikuda samas suunas, et tuua nii infoedastusse kui ka põhimõttelisse eurodiskussiooni uusi ja värskeid ideid.

Ajakirjandusel on seega valida kahe võimaluse vahel: kas jätkata sama joont, mille puhul valitseb oht, et Eesti eurodebatt jääbki poliitikute, kõrgete riigiametnike ja üksikute “elukutseliste” euroskeptikute klaaspärlimänguks, või püüda luua laiemat kõlapinda, tuues arutlusse uusi teemasid ning vaatenurki. Arusaadavalt nõuab see juba täiendavat mõttetööd. Eesti eurodebati kohatine loidus annab tunnistust ka ebapiisavast suhtlemisest riigiorganite ja laiema avalikkuse vahel. Säärane olukord ei ole aga sugugi lootusetu, vaid peaks esitama liitumisega seotud informatsiooni valdavatele poliitikutele, kõrgematele riigiametnikele ja mittetulundussektorile üsna konkreetse väljakutse.

Märkused

1. Kodulehekülg Internetis: <http://gaia.gi.ee/ies/>
2. Kodulehekülg Internetis: <http://gaia.gi.ee/iiss/euro>
3. Mõningaid käesoleva kirjutise seisukohti on juba tutvustatud Eesti ajakirjanduses: vt Talts 2000.
4. Saar Polli varasemate uuringute tulemusi vt <http://www.saarpoll.ee>
5. Eesti eurodebati koduleheküljel (<http://www.euro.ee/haal.html>) oli 31. juuli seisuga andnud oma hääle Euroopa Liidu poolt 46 ja vastu 54%; Eesti Riigivõrgu Keskuse

koduleheküljel (<http://www.gov.ee/estno>) olid need näitajad samuti 46 ja 54%. Säärane seis on püsinud peaaegu muutumatuna juba pikemat aega.

6. Ses suhtes on üsna sümptomaatiline näiteks nn Vabariikliku Partei kodulehekülg: <http://www.hot.ee/vabpar/>
7. <http://www.euroskepsis.ee>

Kasutatud kirjandus

Bahovski, E. (1998) Euroreferendumi vastused puudu: Eestis euroreferendumi kiire korraldamine on nonsenss. Postimees, 3. nov.

Bahovski, E. (2000) Kuidas ühitada rahvuslikke huvisid eurotingimustega. Postimees, 11. mai.

Ekholm, P. (1998) No time to sleep on it: Finnish attitudes to the EU in the 1990s. The Fast Lane to Europe: Public information on the EU in Finland 1992–1997. Helsinki, Ministry for Foreign Affairs, p 45–50.

Enn, Ü. (1998) Eurosapienside välimääraja. Postimees, 13. juuli.

Gräzin, I. (2000) Aeg rääkida europarajuslusest: Tuleb oodata, kuni Euroopa Liidust saab asja. Postimees, 7. apr.

Haikonen, J. (1999) Finnish experiences: EU membership and attitudes. Society, Parliament and Legislation: The Role of Socio-Economic Studies and Parliamentary Information and Research Services in Legislation – in the context of EU enlargement. Tallinn, Department of Economic and Social Information of the Chancellery of the Riigikogu, p 45–52.

Kallas, S. (1999) Vasakjõudude Euroopa ja meie: Joondumine vasakpoolitseva Euroopa järgi on Eestile ohtlik. Postimees, 8. jaan.

Kirch, A.; Kirch, M.; Ruutsoo, R.; Tuisk, T. (1998 a) Jätkuv eurohuvi: võrdlusandmeid uuringutest. Eesti Euroopa Liidu lävepakul. Koost. ja toim. Rein Ruutsoo ja Aksel Kirch. Tallinn, Teaduste Akadeemia kirjastus, lk 57–99.

Kirch, M.; Tohv, E.; Vaarja, J. (1998 b) Sotsiaalsete gruppide nägemus Eesti ühinemisest EL-iga fookusgruppide intervjuude baasil. Eesti Euroopa Liidu lävepakul. Koost. ja toim. Rein Ruutsoo ja Aksel Kirch. Tallinn, Teaduste Akadeemia kirjastus, lk 114–130.

Kirch, M.; Ruutsoo, R.; Kirch, A.; Tuisk, T.; Talts, M. (1998 c) The Elites of Estonia and the Other Baltic States on Their Way to the European Union. Which Way for Which Europe? Ed. Antje Herrberg. Aalborg, Aalborg University Press, p 19–36.

Kivi, K. (1998) Euroskeptitsism tõstab hädiselt pead. Eesti Ekspress, 26. okt.

Kivimäe, M. (1998) Euroskeptitsismi ideeajaloost eesti kultuuris 20. sajandil: probleemiseade. Eesti Euroopa Liidu lävepakul. Koost. ja toim. Rein Ruutsoo ja Aksel Kirch. Tallinn, Teaduste Akadeemia kirjastus, lk 131–156.

Koppel, O. (2000) Eesti europoldajad kümne protsendiga eduseisus. Eesti Päevaleht, 19. juuni.

Kraft, V. (2000) Ja euro tuleb... Postimees, 21. jaan.

Kulbok, K. (1999 a) Skeptiku vaatenurk. Sõnumileht, 29. juuli.

Kulbok, K. (1999 b) Väljaastumine EL-ist. Sõnumileht, 5. aug.

Kulbok, K. (1999 c) Skeptiku vaatenurk. Sõnumileht, 27. aug.

Kulbok, K. (2000) Europropaganda kui salaviin. Postimees, 10. aug.

Kändler, T. (1997) Erihuvid eurovaidluses. Eesti Päevaleht, 7. okt.

Laar, M. (2000) Me vajame arutlevat Eestit: Ka euroskeptikud vajavad tõsist väljundit. Postimees, 15. juuni.

Lauristin, M.; Vihalemm, P. (1977) Massikommunikatsiooni teooria. Tartu, Tartu Riiklik Ülikool, lk 94.

Leppik, L. (1998) Euroopa Liidu mõju Eesti sotsiaalpoliitikale. Eesti 21. sajandil: Arengustrateegiad, visioonid, valikud. Tallinn, Teaduste Akadeemia kirjastus, lk 22–28.

Maripuu, M. (2000) Euroopa Liitu küll, aga... Eesti Päevaleht, 11. märts.

Martikainen, K. (1998) Civil movements slow to react: Finns placed their trust in opinion-leaders and media. The Fast Lane to Europe: Public information on the EU in Finland 1992–1997. Helsinki, Ministry for Foreign Affairs, p 35–44.

Möra, T. (1995) EU-agendan synty joukkoviestimissä. Poliitiikka, nr 4, s 227–237.

Möra, T. (1999) EU-journalismin anatomia: mediasisältöjä muokanneet tekijat ennen kansanäänestystä 1994. Helsinki, Helsingin yliopisto, VIII, s 279.

Ojuland, K. (1998 a) Eestit ootavad põhimõttelised valikud. Eesti Päevaleht, 31. märts.

Ojuland, K. (1998 b) Euroopa Liidu laienemise hind: Suveräänsusega maksame kinni majandusliku ja julgeolekualase kindluse. Postimees, 29. mai.

Ojuland, K. (1998 c) Pimesi Euroopa Liidu poole: Liitumisläbirääkimiste alustamine novembris on ennatlik. Postimees, 29. okt.

- Ojuland, K. (1998 d)** Euroopa Liidu esimesed mürgiviljad valmis. Eesti Päevaleht, 4. det.
- Palk, P. (1999 a)** Liit kardab liikmeid pügada. Sõnumileht, 7. aug.
- Palk, P. (1999 b)** Neli prossa ei ole ülempiir. Sõnumileht, 28. aug.
- Palk, P. (1999 c)** Effect of the EU on migration in Estonia. EBS Review. No. 10, p 14–16.
- Palk, P. (2000)** Euroopa Liidu toetajaid on rohkem kui vastaseid. Eesti Päevaleht, 8. märts
- Pullerits, P. (1998 a)** Et vältida Euroopa impotentsust, tuleb vabaneda mõtteviisist, et kuulume tingimata Euroopasse. Postimees, 11.mai.
- Pullerits, P. (1998 b)** Uue maailma salakaval sissetung. Postimees, 29. juuni.
- Pullerits, P. (1999)** Eestile uus loosung. Postimees, 26. okt.
- Rammo, A. (1998)** Vabakava Euroopa Liiduga. Luup, nr 9 (4. mai), lk 28–30.
- Raudsaar, M. (1995)** Eestist ja Euroopa Liidust. Akadeemia, nr 3, lk 478–487.
- Reiljan, J. (1999 a)** Orjahing jääb orjahingeks. Eesti Päevaleht, 7. juuli.
- Reiljan, J. (1999 b)** Kingitus Euroopa Liidule. Maaleht, 28. okt.
- Reimaa, M. (1998)** Preparation for EU membership creates new ways of working: The origin and early days of EU information in Finland. The Fast Lane to Europe: Public information on the EU in Finland 1992–1997. Helsinki, Ministry for Foreign Affairs, p 4–7.
- Rosimannus, R. (2000 a)** Toetus Euroopa Liitu astumisele väheneb järsult. Eesti Päevaleht, 6. märts.
- Rosimannus, R. (2000 b)** EMOR, Saar Poll või Paavo Palk. Eesti Päevaleht, 10. märts.
- Ruutsoo, R.; Kirch, A. (1998)** Järeldusi ja tulevikuväljavaateid. Eesti Euroopa Liidu lävepakul. Koost ja toim Rein Ruutsoo ja Aksel Kirch. Tallinn, Teaduste Akadeemia kirjastus, lk. 157–168.
- Ruutsoo, R.; Kirch, A.; Tuisk, T.; Talts, M. (1998)** Estonia at Europe's Threshold. Revue Baltique, No 11, p 11–19.
- Saar, A. (1999 a)** EU through Estonian public polls. EBS Review, No 10, p 5–6.
- Saar, A. (1999 b)** Euro-Barometer and Estonian experiences: European Union and enlargement – attitudes in Estonia. Society, Parliament and Legislation: The Role of Socio–Economic Studies and Parliamentary Information and Research Services in Legislation – in the

context of EU enlargement. Tallinn, Department of Economic and Social Information of the Chancellery of the Riigikogu, p 53–57.

Saarts, T. (2000) EL ja siseohud. Postimees, 18. juuli.

Savi, T. (2000) Mõtteid parlamentarismist, demokraatiast ja Riigikogu suundumustest. Riigikogu Toimetised, nr 1, lk 10–18.

Savisaar, E. (1999 a) Skepsis Euroopa Liidu suhtes kasvab: Endistest euroentusiastidest on saamas euroskeptikud. Postimees, 16. jaan.

Savisaar, E. (1999 b) Õiglastel tingimustel Euroopa Liitu. Eesti Päevaleht, 11. veebr.

Savisaar, E. (1999 c) Tingimusteta Euroliitu tormates: Ühinemiskõnelustel tuleb saavutada erikokkulepped mitmes valdkonnas. Postimees, 22. jaan.

Simpson, E. (1999) Eurodiskussioon Eestis – pole janu, pole ka jalgu. Luup, nr 5 (8. märts), lk 36–37.

Soosaar, A. (2000) Asjatundjad peavad mõttetuks Laari ideed võtta kasutusele euro. Eesti Päevaleht, 24. jaan.

Soosaar, E. (1998) Euroopa edenemine Eestis uuele tasandile. Eesti Päevaleht, 19. okt.

Talts, M. (1997) Euroopa Liit ja meie. Sõnumileht, 22. nov.

Talts, M.; Kirch, A. (1998) Eesti ja Euroopa Liit: poolt ja vastu eesti ajakirjanduses. Akadeemia, nr 1–2, lk 3–21, 227–245.

Talts, M. (2000) Üksikud hundid eurobarrikaadidel. Arter, Postimehe nädalalõpuleht, 3. juuni.

Trass, H. (1999) Euroopa Liit – ühineda või mitte? Eesti 21. sajandil: Arengustrateegiad, visioonid, valikud. Tallinn, Teaduste Akadeemia kirjastus, lk 176–177.

Tõniste, K. (2000) Hoidume kiusatusest. Postimees, 24. jaan.

Vihalemm, P.; Lauk, E.; Lauristin, M. (1997) Estonian media in the process of change. Return to the Western World: Cultural and Political Perspectives on the Estonian Postcommunist Transition. Tartu, Tartu University Press, p 227–240.

Voog, A.; Liiv, M.–L. (2000) Tundelised eurovõnked eestlaste hinnanguskaalal: Eesti kodanike suhtumine Euroopa Liitu on jätkuvalt ebastabiilne. Postimees, 26. juuni.

Äripäev (1999) Idee Eesti üleminekust eurole väärib rakendust: [Juhtkiri]. Äripäev, 29. sept.

Äripäev (2000) Jäägem eurole üleminekul realistideks: [Juhtkiri]. Äripäev, 27. jaan.